

Значення судово-експертної діяльності для здійснення правосуддя в Україні

Вадим Хоша *

* Канд. юрид. наук, ст. дослідн., ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Харків, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0467-9826>, e-mail: khosha@hniise.gov.ua

DOI: [10.32353/khrife.2.2023.04](https://doi.org/10.32353/khrife.2.2023.04) УДК [343.98:34.018](477)

Надійшло 13.12.2022 / Рецензовано 16.12.2022 / Прийнято до друку 20.12.2022 /
Доступно онлайн 30.06.2023

Статтю присвячено значенню судово-експертної діяльності для захисту прав і свобод людини та громадянина, а також створення належних умов для ухвалення судом законного, обґрунтованого та справедливого рішення. Метою наукового дослідження є надання поняттю «правосуддя» сучасної змістовної характеристики як особливого виду державної діяльності й об'єкту експертного забезпечення. Для досягнення поставленої мети проаналізовано теоретичні засади функційного розподілу державної влади. Окремо досліджено організацію, специфіку й особливості судової влади, провідним завданням якої є здійснення правосуддя. Узагальнено законодавство України щодо реалізації правосуддя і визначено суб'єктів, дотичних до цього виду державної діяльності. Простежено правовий статус слідчого судді та з'ясовано його компетенцію. Окреслено наявні змістовні й формальні характеристики правової категорії поняття «правосуддя» з метою формування кола суб'єктів, на яких спрямовано експертне забезпечення. Розглянуто можливості судової експертизи як найбільш кваліфікованої форми використання спеціальних знань у судочинстві. Окремо висвітлено процесуальні положення, якими регламентовано правовий статус судового експерта та його висновку як одного із видів доказів. Проаналізовано найпоширеніші підходи до визначення поняття «судово-експертна діяльність», розкрито особливості та зміст цього виду державної діяльності. Запропоновано визначення поняття «експертне забезпечення правосуддя», сформульовано сучасне розуміння судово-експертної діяльності й наведено актуальний перелік її напрямів.

Ключові слова: державна влада; розподіл влади; судова влада; судочинство; експертне забезпечення правосуддя; судова експертиза; судовий експерт; судово-експертна діяльність; висновок експерта.

Постановка наукової проблеми

Незважаючи на значну кількість наукових досліджень з питань правоохоронної та правозастосовної діяльності, якою зумовлено, зокрема, і владні повноваження судової влади, донині залишаються дискусійними положення щодо правової природи правосуддя — через відсутність єдиної науково-обґрунтованої позиції про її сутності як правове явище. Тому станом на сьогодні залишаються неповною мірою дослідженими питання щодо форми реалізації правосуддя, його суб'єктного складу, змісту та зв'язку із його невід'ємною забезпечувальною складовою — судово-експертною діяльністю (далі — СЕД).

Аналіз основних досліджень і публікацій

На сучасному етапі розвитку процесуальної науки багато науковців у своїх

дослідженнях часто послуговуються категорією правосуддя, зміст та обсяг якої до сьогодні залишаються предметом жвавої дискусії.

Без визначення базових, наріжних понять неможливо проведення досліджень за окремими питаннями цієї діяльності.

Розуміння правосуддя у широкому змістовному визначенні дає змогу подолати значну ізольованість наукових досліджень окремих елементів системи її безпосереднього забезпечення, однією зі складових якої є судова експертиза.

Наукове підґрунтя цієї праці склали роботи іноземних і вітчизняних дослідників, поміж яких: R. Zippelius¹; В. Б. Авер'янов²; К. А. Бабенко³; В. Д. Бринцев⁴; О. О. Вакулик⁵; А. В. Воронцов⁶; В. В. Галуцько, О. Г. Мурашин і Д. Г. Севрюков⁷; Л. М. Головченко⁸; І. С. Гриценко і М. А. Погорецький⁹; С. С. Мірошниченко¹⁰; І. В. Пиріг¹¹;

- 1 Zippelius R. Allgemeine Staatslehre: Politikwissenschaft : ein Studienbuch. 17.Auflage. München : C. H. BECK, 2017. 383 s.
- 2 Авер'янов В. Організація виконавчої влади: необхідність усунення внутрішніх суперечностей. *Право України*. 2009. № 5. С. 30—35.
- 3 Бабенко К. А. Конституційні засади розвитку і регулювання політико-правових відносин в Україні : монографія. Київ, 2008. 480 с.
- 4 Бринцев В. Д. Судебная власть /правосудие/: Пути реформирования в Украине. Харьков, 1998. 186 с.
- 5 Вакулик О. О. Особливості родового об'єкта злочинів проти правосуддя. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2018. Вип. 6. Т. 2. С. 183—187.
- 6 Воронцов А. В. Родовий об'єкт злочинів проти правосуддя: шляхи удосконалення. *Південноукраїнський правовий часопис*. 2014. № 2. С. 41—44. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pupch_2014_2_14 (дата звернення: 25.11.2022).
- 7 Теорія держави і права : навч. посіб. для студ. юрид. спец. заоч. форми навч. / авт.-упоряд.: В. В. Галуцько, О. Г. Мурашин, Д. Г. Севрюков. Київ, 2012. 218 с.
- 8 Головченко Л. М. Про необхідність вдосконалення законодавства про судово-експертну діяльність в Україні. *Криміналістика и судебная экспертиза*. 2013. Вип. 58. Ч. 1. С. 5—12. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/krise_2013_58%281%29__3 (дата звернення: 25.11.2022).
- 9 Гриценко І. С., Погорецький М. А. Судова влада в Україні: до визначення поняття. *Право і суспільство*. 2012. № 2. С. 23—27. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2012_2_8 (дата звернення: 25.11.2022).
- 10 Мірошниченко С. С. Злочини проти правосуддя: теоретичні і прикладні проблеми запобігання та протидії : дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2012. 462 с.
- 11 Пиріг І. В. Теоретичні основи експертної діяльності органів внутрішніх справ : монографія. Дніпропетровськ, 2011. 312 с.

П. М. Рабінович¹²; П. І. Репешко¹³; М. Я. Сегай¹⁴; А. О. Селіванов¹⁵; В. В. Сердюк¹⁶; С. М. Тимченко¹⁷; М. Г. Щербаковський¹⁸ та ін. Утім, досліджуваним нами питанням зазначені науковці приділяли увагу лише побічно, розглядаючи інші, більш загальні, спеціальні чи суміжні виклики.

Мета статті

Розкрити зміст та особливості здійснення правосуддя в Україні, а також надати сучасну обґрунтовану характеристику СЕД і експертному забезпеченню правосуддя.

Методи дослідження

Під час дослідження використано як загальнонаукові, так і спеціальні методи наукового пізнання. Їх застосування зумовлене системним підходом, що дало змогу розглядати досліджувані питання в єдності їх соціального змісту та юридичної форми.

Викладення основного матеріалу дослідження

Одним із пріоритетних напрямів забезпечення належного рівня реалізації прав

і свобод людини та громадянина, гарантування їх дотримання суб'єктами багатовекторної соціальної системи є запровадження й реалізація демократичних цінностей, які обумовлюють розвиток сучасного суспільства, а також створення правової держави, у якій судова влада (поряд із законодавчою та виконавчою) є однією із найважливіших структур державної влади.

Існування судової влади, основною формою реалізації якої є правосуддя, та її відокремлення від решти державно-владних структур свідчать про просування держави в аспекті реалізації принципів верховенства права й закріплених у ньому ідей свободи та справедливості. Отже, реалізація принципів верховенства права й поділу влади тісно пов'язані.

Прийнята 1996 р. Конституція проголосила Україну демократичною, правовою державою, а також закріпила пріоритетність людини, її життя і здоров'я, честі і гідності, недоторканності і безпеки. Це засвідчило визнання Україною європейського підходу до співвідношення держави та права.

Організація й діяльність органів державної влади в Україні базуються на загальноєвропейських принципах, до

- 12 Рабінович П. М. Державна влада / Юридична енциклопедія : у 6 т. / НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана ; редкол.: Шемшученко Ю. С. (відп. ред.) та ін. Київ, 1998–2004. Т. 2 : Д–Й. 1999. С. 85–86. URL: http://leksika.com.ua/10701026/legal/derzhavna_vlada (дата звернення: 25.11.2022).
- 13 Репешко П. І. Щодо сутності судово-експертної діяльності як об'єкта державного регулювання. *Криміналістика і судебна експертиза*. 2013. Вып. 58. Ч. 1. С. 45–52. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/krise_2013_58%281%29__8 (дата звернення: 25.11.2022).
- 14 Сегай М. Судова експертологія — наука про судово-експертну діяльність. *Вісник Академії правових наук*. 2003. № 2–3 (33–34). С. 740–742.
- 15 Селіванов А. О. Конституція. Громадянин. Суд. Професійні та суспільні погляди. Київ, 2009. 560 с.
- 16 Сердюк В. В. Судова влада та її місце в теорії поділу влади. *Вісник Академії адвокатури України*. 2006. № 5. С. 38–46. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vaau_2006_5_6 (дата звернення: 25.11.2022).
- 17 Тимченко С. М. Судові та правоохоронні органи України : навч. посіб. Київ, 2004. 304 с.
- 18 Щербаковський М. Г. Судебные экспертизы: назначение, производство, использование : учеб.-практ. пособ. Харьков, 2005. 544 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/UP/SHERBAKOVSKIY_2005.pdf (дата звернення: 25.11.2022).

яких належить і принцип поділу влади, який, за словами К. А. Бабенка, є одним із головних принципів державного розвитку у XX та на початку XXI століття¹⁹. Під принципом поділу влади слід розуміти розосередження державної влади на деякі, незалежні один від одного політичні інститути, які мають свої права й обов'язки в галузі права та влади, а також стримування та протидіаги.

Учення про поділ влади, за міркуваннями Р. Циппеліуса, розрізняє найважливіші сфери функційної діяльності держави та пов'язані з ними компетенції й вимагає створювати для кожної такої царини свої органи. Зі свого боку, кожен із цих органів має принципово обмежити свою діяльність виконанням тієї функції, яка підпорядкована саме йому. У підсумку все зведено до того, щоби запобігти концентрації влади в руках того самого політичного суб'єкта²⁰.

У загальному розумінні оптимальна модель компетенції полягає у неможливості втручання законодавців у правосуддя та виконавчу владу. Виконавчі органи не мають перебирати на себе функції правосуддя, а також займатись законотворчістю та видавати правоустановчі акти.

Класична теорія поділу влади формувалася як наукове обґрунтування такого устрою державного апарату, що забезпечує демократію та свободу. Так, Ш.-Л. Монтеск'є, відзначаючи юридичний сенс поділу влади, зауважує: «Якщо влада законодавча і виконавча будуть з'єднані в одній особі чи установі, то свободи не буде, оскільки можна побоюватись, що

цей монарх чи сенат створюватиме тиранічні закони для того, щоб у тиранічний спосіб застосувати їх. Не буде свободи і тоді, коли судову владу не відділено від влади законодавчої та виконавчої. Якщо її поєднано із законодавчою владою, то життя і свобода громадян опиняться у владі свавілля, адже суддя буде законодавцем. Якщо судову владу поєднано з виконавчою, то суддя отримує можливість стати гнобителем»²¹ [Тут і далі переклад українською мій.— Прим. авт.]. Мислитель розглядав поділ влади у трьох варіантах — функційному, структурному та персональному.

Як слушно зазначає В. Б. Авер'янов, державна влада є цілісним явищем, що інтегрує всі вияви політичної волі народу як виняткового джерела (суверена) влади в державі. Інакше кажучи, поділяється не сама влада, а організаційний механізм її здійснення. Відповідно до цього принципу організаційний механізм здійснення державної влади мають складати органи законодавчої, виконавчої та судової влади²². Саме судова гілка державної влади покликана захищати права й інтереси людини і громадянина, а також сприяти їх відновленню.

На сучасному етапі розвитку суспільства класичне вчення про поділ влади, на думку В. В. Сердюка, необхідно розуміти як поділ не власне влади, а її функцій, із наданням кожної функції окремому органу держави. Розмежування функцій державної влади є, власне, поділом праці за сферами діяльності на державному рівні, що об'єктивно впливають із завдань і функцій держави

19 Бабенко К. А. Зазнач. твір. С. 156.

20 Zippelius R. Op. cit. Pp. 317–318.

21 Montesquieu. De l'Esprit des lois. Paris : GF Flammarion, 2013. Livre XI. Chap. 6. P. 328. URL: <https://www.les-philosophes.fr/montesquieu/esprit-des-lois/philosophie/Page-6.html> (дата звернення: 25.11.2022).

22 Авер'янов В. Зазнач. твір. С. 30.

й суспільства²³. Поділ державної влади має два аспекти: інституційний (передбачає, що кожна гілка державної влади — законодавча, виконавча, судова — представлена нормативно визначеними, організаційно відокремленими органами) і функційний (відбиває рівень самостійності й автономності реалізації відповідними державними органами законодавчої та виконавчої влади залежно від компетенційних взаємозв'язків глави держави, парламенту й уряду)²⁴. Тобто функційна визначеність судової влади є невід'ємним чинником її юридичної природи.

У ст. 6 Конституції України зазначено, що «державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову»²⁵. Функційний розподіл тріади гілок влади у сучасній розвиненій державі логічно побудовано на механізмах організації державного апарату та його раціональній складовій в аспекті запобігання диктатурі.

Законом України «Про судоустрій і статус суддів» визначено «організацію судової влади та здійснення правосуддя в Україні, що функціонує на засадах верховенства права відповідно до європейських стандартів і забезпечує право кожного на справедливий суд»²⁶.

Слід зазначити, що до сьогодні в юридичній літературі не сформовано єдиного підходу до визначення терміна

«судова влада». Наприклад, П. М. Рабінович визначає судову владу як вид публічної влади, здійснюваної державою та її органами, здатність підпорядковувати своїй волі поведінку людей і діяльність об'єднань, розташованих на її території²⁷; Г. О. Мурашин — як систему незалежних державних органів: судів, зобов'язаних від імені держави здійснювати правосуддя, вирішувати в судових засіданнях правові спори й конфлікти²⁸. Слушною є думка А. О. Селіванова, який зазначає, що судова влада є самостійним видом державної влади, яка не може обмежитися тільки системою загальних і спеціалізованих судів, тому вона функціонує у двох формах організації — як судовий лад і як судовий устрій. Під останнім науковець пропонує розуміти правосуддя, а до судового ладу можуть належати інші суб'єкти, які безпосередньо не здійснюють функції правосуддя²⁹. Водночас В. Д. Бринцев розглядає судову владу як законну діяльність усіх ланок судової системи із забезпечення і реалізації конституційного, господарського, кримінального, адміністративного та цивільного правосуддя³⁰. Подібне розуміння судової влади фактично зафіксовано у Конституції України, розд. VIII якої присвячено цій гілці влади і має назву «Правосуддя».

Найбільш прийнятним визначенням судової влади, на нашу думку,

23 Сердюк В. В. Знач. твір. С. 43. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vaau_2006_5_6 (дата звернення: 25.11.2022).

24 Теорія держави і права ... С. 45—46.

25 Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#Text> (дата звернення: 25.11.2022).

26 Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (дата звернення: 25.11.2022).

27 Рабінович П. М. Знач. твір. С. 86. URL: http://leksika.com.ua/10701026/legal/derzhavna_vlada (дата звернення: 25.11.2022).

28 Мурашин Г. О. До питання реформування судової влади. *Правова держава*. 1997. Вип. 7. С. 71.

29 Селіванов А. О. Знач. твір. С. 305.

30 Бринцев В. Д. Указ. соч. С. 25, 26—27.

є формулювання І. С. Гриценка та М. А. Погорецького: під судовою владою вони розуміють самостійну гілку влади, яка належить судам, що утворюють єдину судову систему, єдність якої забезпечено єдиними засадами організації та діяльності судів, головними завданнями якої є вирішення на основі закону соціальних конфліктів між державою та громадянами, самими громадянами, громадянами та юридичними особами, юридичними особами між собою, а також контроль за конституційністю законів, захист прав громадян у їх відносинах з органами виконавчої влади й посадовими особами, контроль за дотриманням прав громадян під час розслідування злочинів і проведення оперативно-розшукової діяльності, установлення найбільш значущих юридичних фактів³¹. Крім того, досліджуючи поняття судової влади, науковці визначили її основні сутнісні ознаки:

- судову владу реалізують винятково спеціальні державні органи — суди;
- судова влада в Україні належить судам, які складають єдину судову систему;
- єдність системи судів загальної юрисдикції забезпечено єдиними засадами організації та діяльності судів, єдиним статусом суддів, обов'язковими для всіх судів правилами судочинства, єдиним порядком організаційного забезпечення діяльності суддів, фінансуванням судів винятково з Державного бюджету України, вирішенням питань внутрішньої діяльності суддів органами суддівського самоврядування;

- судова влада є самостійною та незалежною;
- для реалізації судової влади закон наділяє суди всіма необхідними повноваженнями;
- головними завданнями всіх судів є захист гарантованих Конституцією України та законами прав і свобод людини та громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб, інтересів суспільства й держави;
- юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини в державі;
- вирішення судом справи означає, що суд застосовує норми матеріального права до конкретних правовідносин, які були предметом розгляду в судовому засіданні, і ухвалює на їх основі мотивоване рішення;
- судову владу здійснюють на основі й відповідно до вимог процесуального закону;
- судові рішення є обов'язковими на всій території України;
- повноваження суду мають владний характер;
- виконання вимог суду та виконання його рішень забезпечено силою держави³².

Зважаючи на викладене, судову владу можна визначити як належне судам виняткове владне повноваження вирішувати конфлікти правового характеру, що виникають у суспільстві, шляхом здійснення в межах спеціальної процесуальної форми правосуддя і ухвалення рішень, обов'язкових для виконання всіма членами суспільства.

Практична реалізація демократичних гуманістичних принципів (як підґрунтя

31 Гриценко І. С., Погорецький М. А. Зазнач. твір. С. 27. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2012_2_8 (дата звернення: 25.11.2022).

32 Там само. С. 26—27. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2012_2_8 (дата звернення: 25.11.2022).

формування правової держави) безпосередньо залежить від наявності дієвого й ефективного правового механізму захисту проголошених законодавством прав і свобод людини та громадянина. Однією із вагомих складових цього механізму є система судового захисту, покликана здійснювати в державі правосуддя — генеральну функцію судової влади.

У ст. 55 Конституції України зазначено, що кожному гарантовано *«право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб»*³³, що повною мірою відповідає вимогам ст. 8 Загальної декларації прав людини: *«Кожна людина має право на ефективне поновлення у правах компетентними національними судами в разі порушення її основних прав, наданих їй конституцією або законом»*³⁴. Отже, захист прав і свобод людини провадять органи судової влади шляхом здійснення правосуддя, що врегульовано ст. 124—131² (розд. VIII) Конституції України, законодавством про судоустрій, конституційним, цивільним, кримінальним, адміністративним і арбітражним судочинством.

Незважаючи на те, що поняття «судова влада», «судоустрій» і «судочинство» тісно пов'язані між собою та перебувають у змістовній взаємозумовленості,

їх не слід ототожнювати з таким поняттям, як «правосуддя», оскільки останнє реалізує основні функційні напрями діяльності судової влади — самостійного й незалежного інституту (гілки) державної влади.

Правосуддя в Україні здійснюють винятково суди, які є самостійною гілкою влади і діють незалежно від законодавчої та виконавчої влади (ст. 124 Конституції України та ст. 5 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»)³⁵. Даючи тлумачення конституційних положень щодо правосуддя, Конституційний Суд України 1997 р. зауважив, що (відповідно до ст. 124 Конституції України) *«правосуддя — це самостійна галузь державної діяльності, яку суди здійснюють шляхом розгляду і вирішення в судових засіданнях в особливій, встановленій законом процесуальній формі цивільних, кримінальних та інших справ»*³⁶.

З огляду на положення ст. 124 Основного Закону України, можна констатувати, що законодавець ототожнює поняття «правосуддя» і «судова влада». Через це більшість науковців, досліджуючи проблемні питання сучасного правосуддя, у своїх роботах спираються саме на згадане «вузьке» юридичне трактування. У межах законодавчих дефініцій вузькоюридичний підхід, на нашу думку, не дає змоги побачити проблему загалом, наслідком чого

33 Конституція України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 25.11.2022).

34 Загальна декларація прав людини : прийнята і проголош. резолюц. 217 А (III) Генасамблеї ООН від 10.12.1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 25.11.2022).

35 Конституція України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 25.11.2022) ; Про судоустрій і статус суддів URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (дата звернення: 25.11.2022).

36 Про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним зверненням державного зовнішньоекономічного підприємства «Славутич-Сталь» щодо тлумачення статті 124 Конституції України і Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж» : ухвала КС України від 14.10.1997 р. № 44-з у справі № 016/1241-97. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/vz44u710-97#Text> (дата звернення: 25.11.2022).

є мінімізація ефективності судово-правових перетворень у державі.

Положення ст. 127 Конституції України «*правосуддя здійснюють судді. У визначених законом випадках правосуддя здійснюється за участю присяжних*» конкретизує засади ст. 124, а саме: що функції правосуддя здійснюють лише судді, гарантіям незалежності та недоторканності яких присвячено ст. 127–129 Основного Закону³⁷.

2016 року розд. VIII «Правосуддя» Конституції України доповнено нормами, які регулюють діяльність прокуратури й адвокатури. У ст. 131¹ зазначено, що прокуратура здійснює «*організацію і процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, вирішення відповідно до закону інших питань під час кримінального провадження, нагляд за негласними та іншими слідчими і розшуковими діями органів правопорядку*», у ст. 131² — що адвокатура «*здійснює захист від кримінального обвинувачення*»³⁸. Наведене свідчить, що діяльність цих органів виходить за межі здійснення суддями своїх функцій. Отже, до сфери правосуддя належить як діяльність суду із розв'язання будь-якого юридичного спору та кримінального обвинувачення, так і діяльність органів прокуратури й адвокатури на стадіях досудового розслідування та судового розгляду.

Із прийняттям Верховною Радою України 2012 р. Кримінального процесуального кодексу України (далі — *КПК України*) запроваджено інститут слідчого судді, функційна спрямованість якого полягає у виконанні функцій судового контролю за дотриманням прав, свобод

та інтересів осіб у кримінальному провадженні³⁹.

У розд. VIII «Правосуддя» Конституції України визначено суб'єктів, дотичних до цього виду державної діяльності: суди, суддів, присяжних, Вищу раду правосуддя, прокуратуру й адвокатуру. Водночас про такого суб'єкта, як «*слідчий суддя*», не згадано.

Оскільки слідчий суддя є професійним суддею, на нього поширюються відповідні положення Конституції України та Закону України «Про судоустрій і статус суддів». Його процесуальний статус (як суб'єкта винятково кримінального судочинства) визначено також нормами кримінального процесуального законодавства: згідно із п. 18 ч. 1 ст. 3 КПК України слідчий суддя — це «*суддя суду першої інстанції, до повноважень якого належить здійснення у порядку, передбаченому цим Кодексом, судового контролю за дотримання прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні, та у випадку, передбаченому статтею 247 цього Кодексу, — голова чи за його визначенням інший суддя відповідного апеляційного суду. Слідчий суддя (слідчі судді) у суді першої інстанції обирається зборами суддів зі складу суддів цього суду*»⁴⁰. До компетенції слідчого судді належить вирішення клопотань і скарг сторін кримінального провадження лише на стадії досудового розслідування, оскільки він не вирішує кримінальне провадження по суті й узагалі не розглядає справи будь-якої юрисдикції. Отже, слідчий суддя не відправляє правосуддя, здійснюючи судовий контроль.

37 Конституція України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 25.11.2022).

38 Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) : Закон України від 02.06.2016 р. № 1401-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1401-19#n6> (дата звернення: 25.11.2022).

39 Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 25.11.2022).

40 Там само.

Водночас слідчий суддя (як новий суб'єкт кримінального судочинства України) є носієм судової влади. Він здійснює діяльність, спрямовану на запобігання протиправному й необґрунтованому обмеженню конституційних прав і свобод особи на досудових стадіях кримінального провадження шляхом превенції й захисту прав і свобод особи, тобто на їх відновлення у разі порушення.

Незважаючи на значну кількість нормативних актів, що стосуються реалізації правосуддя, вітчизняне законодавство не визначає її понять. Також залишаються не розкритими зміст та особливості цього виду діяльності, що пов'язано із надмірною складністю й багатоаспектністю цього соціально-правового явища. У вітчизняній повсякденній мовній практиці тлумачення поняття «правосуддя» обмежено лише його отождоженням із «законним», «правдивим» і «справедливим» судом, рішення якого ухвалюють неупереджено.

В «Етимологічному словнику української мови» слова «правосуддя, правосуд, правосудець» розтлумачено як «справедливий (правий) суддя» (запозичення із церковнослов'янської мови: «правосѣдиє» утворене з основ прик-

метника «правъ» — «правий, правильний, справедливий» та іменника «сждѣ» — «суд») ⁴¹. В «Академічному тлумачному словнику української мови» слово «правосуддя» визначено так: «1. Суд, судова діяльність держави, юстиція. // Установи, які здійснюють судову діяльність держави. 2. Розгляд судових справ; судочинство. 3. Справедливий суд» ⁴², а у «Великій українській юридичній енциклопедії» — це «1) правозастосовна юрисдикційна діяльність при здійсненні адміністративного, господарського, кримінального, цивільного та конституційного судочинства; 2) процедурна форма застосування норм права шляхом прийняття судових рішень» ⁴³. Отже, зміст поняття «правосуддя» у згаданих словниках обмежено лише діяльністю суду й судочинством.

Варто зауважити, що синонімом правосуддя (окрім судочинства) також є юстиція ⁴⁴ (лат. *iūstītia* — «справедливість, правосуддя; право, сукупність законів» походить від лат. *iūstus* — «справедливий») ⁴⁵. В «Академічному тлумачному словнику...» слово «юстиція» розтлумачено, зокрема, так: «1. Суд, судова діяльність держави; правосуддя. 2. Сукупність державних органів, що займаються судочинством» ⁴⁶, а у юридичній енциклопедії —

41 Етимологічний словник української мови : в 7 т. Т. 4 : Н—П / ред. кол.: О. С. Мельничук (голов. ред.) та ін. ; уклад.: Р. В. Болдирев та ін. НАН України. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. Київ, 2003. С. 552. URL: http://history.org.ua/LiberUA/EtSIUkrM_2003/EtSIUkrM_2003.pdf (дата звернення: 25.11.2022).

42 Академічний тлумачний словник української мови : в 11 т. / за ред. І. К. Білодіда. Київ, 1970—1980. Т. 7. 1976. С. 509. URL: <http://sum.in.ua/s/pravosuddja> (дата звернення: 25.11.2022).

43 Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Харків, 2016—2020. Т. 19 : Кримінальний процес, судострій, прокуратура та адвокатура / редкол.: В. Т. Нор (голова) та ін. ; НАПрН України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України ; НЮУ ім. Ярослава Мудрого. 2020. С. 663.

44 Караванський С. Практичний словник синонімів української мови. 2-ге вид., допов. й опрац. Київ, 2000. С. 323. URL: http://kropivnitsky.maup.com.ua/assets/files/praktichnij_slovník_sinonimiv_ukrajinskoji_movi.pdf (дата звернення: 25.11.2022).

45 Етимологічний словник Т. 6 : У—Я ... ; уклад.: Г. П. Півторак та ін. 2012. С. 526. URL: <http://history.org.ua/LiberUA/978-966-00-0197-8/978-966-00-0197-8.pdf> (дата звернення: 25.11.2022).

46 Академічний тлумачний словник Т. 11. 1980. С. 617. URL: <http://sum.in.ua/s/justycja> (дата звернення: 25.11.2022).

як «систему судових установ (систему судів), а також їх діяльність щодо здійснення правосуддя»⁴⁷. В іншій енциклопедії зазначено, що до цієї системи (окрім судів) належать прокуратура, органи слідства, адвокатура, нотаріат та ін. Спільними засадами для них є служіння торжеству правосуддя, законності та справедливості, забезпечення прав громадян⁴⁸. Аналіз норм Конституції України свідчить про те, що слідчий суддя, органи слідства, прокуратури й адвокатури (на відміну від суддів) не здійснюють правосуддя. Утім, маємо констатувати, що без виконання функцій цими органами неможлива діяльність суду.

У сучасній правовій науці також відсутня єдина позиція щодо визначення поняття «правосуддя», натомість змістовні й формальні характеристики правової категорії цього поняття є предметом жвавої дискусії. Від розв'язання зазначеного питання залежить формування кола суб'єктів, на яких спрямовано судово-експертне забезпечення. Так, М. І. Шевчук переконана: правосуддя є винятковою діяльністю судової влади, покликаною розглядати справи й ухвалювати рішення за ними, яку реалізовано у суворо визначеній процесуальній формі, із дотриманням принципу змагальності й інших принципів (засад) судочинства, обумовлених законом, що дає змогу виконувати завдання суду та судочинства загалом⁴⁹. Поділяючи цю позицію, С. С. Мірошніченко зазначає, що правосуддя є основною функцією судової влади, яка за своєю суттю є ви-

дом державної діяльності, що полягає у вирішенні судами правових спорів. Для реалізації правосуддя існують чітко обумовлені законами України загальні процесуальні форми: цивільне, господарське, адміністративне, кримінальне, конституційне судочинство та судочинство із розгляду справ про адміністративні правопорушення. Суб'єктами здійснення правосуддя в Україні сьогодні є лише професійні судді (у деяких випадках — народні засідателі та присяжні)⁵⁰. С. М. Тимченко розглядає правосуддя як діяльність суду у формі цивільного, адміністративного, кримінального, господарського й конституційного судочинства, яка відбувається у визначених законом процесуальних формах у судових засіданнях за участю сторін та інших учасників процесу й полягає у встановленні фактичних обставин справи та з'ясуванні істини за розглянутою справою шляхом дослідження доказів, що завершується ухваленням рішення у справі із застосуванням норм відповідного матеріального закону⁵¹. Тобто під правосуддям розуміють процесуально регламентовану діяльність судів з об'єктивного розгляду конституційних, цивільних, кримінальних, господарських і адміністративних справ та винесення за ними законного й неупередженого рішення.

Водночас деякі науковці наполягають на тому, що правосуддя у кримінальному праві окреслює більш широке коло правовідносин і може бути досягнуто лише спільними, добре орга-

47 Велика українська юридична енциклопедія ... Т. 20 : Криміналістика, судова експертиза, юридична психологія / редкол.: В. Ю. Шепітько (голова) та ін. ... 2018. С. 925.

48 Шемшученко Ю. С. Юстиція / Юридична енциклопедія : у 6 т. ... Т. 6 : Т—Я. 2004. С. 499. URL: <https://leksika.com.ua/19200421/legal/yustitsiya> (дата звернення: 25.11.2022).

49 Шевчук М. Функції суду в сучасному кримінальному провадженні України. *Вісник Львівського університету. Сер.: Юридична*. 2014. Вип. 59. С. 373. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlnu_yu_2014_59_53 (дата звернення: 25.11.2022).

50 Мірошніченко С. С. Знач. твір. С. 46.

51 Тимченко С. М. Знач. твір. С. 25.

нізованими зусиллями багатьох суб'єктів (органів досудового розслідування, прокуратури, слідчого судді, органів виконання рішень, що набули чинності, тощо). Важливу роль у цьому процесі відіграє діяльність, спрямована на виконання функцій досудового розслідування і судових актів. У розглянутій ієрархії суб'єктів правосуддя суд посідає особливе й вирішальне місце. Тобто правосуддя розглядають як безпосередню діяльність суду, а також діяльність усіх органів (посадових осіб), які не належать до судової системи, але сприяють здійсненню правосуддя. Наприклад, А. В. Воронцов під правосуддям у широкому значенні розуміє діяльність не тільки суду, а й тих органів, які сприяють (допомагають) судові в реалізації поставлених перед правосуддям цілей і завдань (досудове слідство, прокуратура тощо)⁵². О. О. Вакулик називає правосуддя діяльністю судових органів із розгляду справ чи проваджень усіх форм судочинства, а також інших органів та осіб, на яких покладено обов'язок сприяти здійсненню судом правосуддя й забезпечувати виконання його рішень⁵³. У цьому аспекті, на нашу думку, під правосуддям доцільно розуміти державну діяльність суду з розгляду кримінальних проваджень по суті, призначення покарання, а також із розгляду та вирішення питань, пов'язаних із виконанням вироку. Водночас урегульована кримінально-процесуальним законодавством діяльність уповноважених осіб, пов'язана із розслідуванням і розглядом кримінальних проваджень (на досудових стадіях), є прерогативою кримінального судочинства, тобто правосуддя охоплює лише діяльність суду, тоді як судочин-

ство містить також стадії досудового розслідування.

Узагальнимо: *правосуддя* — це складова основного функційного змісту судової влади, здійснювана в обумовленому законом процесуальному порядку діяльність судових органів із розгляду й розв'язання цивільних, кримінальних та інших справ. Відмітні ознаки правосуддя (порівняно з ознаками інших видів державної діяльності) є такими:

- здійснюється винятково судами, що закріплено не тільки в конституційних положеннях, а й у галузевому законодавстві;
- здійснюється лише законодавчо визначеними засобами із забезпеченням процесуальних гарантій у строго регламентованій формі;
- як вид державної діяльності завершується ухваленням обов'язкового до виконання всіма органами, організаціями, установами та громадянами рішення під загрозою відповідальності за його невиконання.

Слід зауважити, що правосуддя є не тільки формою реалізації судової влади, а й віддзеркаленням її змісту, оскільки судження про право, відображене у відповідних актах за підсумками судового засідання, належить лише суду (незалежно від виду судочинства).

Загальновідомо, що завдання із захисту прав і свобод людини й громадянина, а також створення належних умов для ухвали судом законного, обґрунтованого та справедливого рішення не можна реалізувати без належного експертного забезпечення, регламентованого відповідним законодавством.

52 Воронцов А. В. Знач. твір. С. 41. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pupch_2014_2_14 (дата звернення: 25.11.2022).

53 Вакулик О. О. Знач. твір. С. 186.

Об'єктивізація судочинства багато в чому залежить від його належного забезпечення засобами використання спеціальних знань для досягнення юридичних цілей у певній процесуальній формі. Найпоширенішою й найефективнішою формою використання цих знань є судова експертиза — регламентована законодавством процесуальна дія, сутність якої полягає у дослідженні експертом за дорученням суду наданих у його розпорядження матеріалів справи (провадження) із метою встановити фактичні дані, які мають суттєве значення для розв'язання поставлених завдань. За результатами проведеного дослідження експерт складає висновок, який є одним із передбачених законодавством джерел доказів.

Згідно із п. 14 ст. 92 Основного Закону «судоустрій, судочинство, статус суддів; засади судової експертизи; організація і діяльність прокуратури, нотаріату, органів досудового розслідування, органів і установ виконання покарань; порядок виконання судових рішень; засади організації та діяльності адвокатури» визначаються винятково законами України⁵⁴. Інститут судової експертизи врегульовано положеннями: Конституції України, процесуального законодавства України, міжнародних договорів (згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України), Закону України «Про судову експертизу»⁵⁵ (далі — *профільний Закон*) та інших нормативно-правових актів, які, доповнюючи один одного, визначають загальні положення, завдання та принципи діяльності у цій галузі.

Правовий інститут судової експертизи є стійким комплексом норм, відокремлених у процесуальній правовій системі не тільки за предметом і методом правового регулювання, а й за своєю специфічною структурою, яка виражена у внутрішній, діалектично взаємопов'язаній та взаємообумовленій організації охопленого ним нормативного матеріалу. Так, профільний Закон визначає правові, організаційні й фінансові основи СЕД із метою забезпечення правосуддя України незалежною, кваліфікованою та об'єктивною експертизою, орієнтованою на максимальне використання досягнень науки і техніки⁵⁶. Утім, у профільному Законі відсутнє пряме визначення поняття СЕД, однак у преамбулі й окремих статтях (наприклад, ст. 3 «Принципи судово-експертної діяльності», ст. 7 «Суб'єкти судово-експертної діяльності», ст. 8 «Науково-методичне та організаційно-методичне забезпечення судово-експертної діяльності», ст. 15 «Фінансування судово-експертної діяльності») розкрито деякі складові його змісту.

Аналізуючи положення деяких згаданих статей профільного Закону, М. Я. Сегай наголошує, що СЕД можна визначити як засновану на конституційних засадах діяльність органів державної влади, юридичних і фізичних осіб із забезпечення правосуддя незалежною, об'єктивною, кваліфікованою судовою експертизою, що спирається на досягнення науки й техніки⁵⁷.

На думку М. Г. Щербаковського, СЕД є системою процесуальних та організаційних процедур, пов'язаних із

54 Конституція України ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 25.11.2022).

55 Про судову експертизу: Закон України від 25.02.1994 р. № 4038-XII (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 25.11.2022).

56 Там само.

57 Сегай М. Зазнач. твір. С. 752.

проведенням судових експертиз⁵⁸. І. В. Пиріг розглядає СЕД як регламентовану законодавством діяльність осіб, що мають спеціальні знання й уповноважені сторонами провадження на виконання дій, змістом яких є дослідження певних об'єктів, процесів і явищ із метою надання науково обґрунтованих висновків для їх використання під час досудового та судового слідства⁵⁹. П. І. Репешко визначає СЕД як об'єкт державного регулювання — діяльність держави, юридичних і фізичних осіб із забезпечення правосуддя незалежною, об'єктивною, компетентною та кваліфікованою експертизою, здійснюваною професійними (атестованими) судовими експертами на підставі профільного Закону й іншими особами у межах їхньої компетенції, у порядку та на підставах, обумовлених відповідними нормами чинного законодавства України⁶⁰. Найбільш змістовне тлумачення поняття СЕД запропонувала Л. М. Головченко — це діяльність, пов'язана з державним управлінням і науково-методичним забезпеченням у галузі судової експертизи, організацією та проведенням судових експертиз, спрямована на забезпечення правосуддя незалежною, кваліфікованою й об'єктивною експертизою, орієнтованою на максимальне використання досягнень науки та техніки⁶¹. На нашу думку, сутність СЕД (як одного з видів державної діяльності) полягає в організації й проведенні судових експертиз та експертних досліджень, спрямованих на забезпечення уповноважених осіб (органів), а також юридичних і фізичних осіб кваліфікованими й об'єк-

тивними висновками, орієнтованими на використання сучасних досягнень науки і техніки. У цьому контексті до уповноважених осіб (органів) належать суб'єкти, які у передбаченому законодавством України порядку уповноважені на призначення судової експертизи (залучення експерта):

- у кримінальному провадженні — сторони кримінального провадження, слідчий суддя, суд;
- у цивільному, господарському й адміністративному судочинстві — суд, учасник справи;
- у справах про адміністративні правопорушення — суд, посадова особа (орган), у провадженні якого перебуває справа про адміністративне правопорушення;
- у виконавчому провадженні — державний виконавець.

Судово-експертна діяльність як складна система містить такі напрями:

- проведення судових експертиз;
- проведення експертних досліджень із метою надання висновків поза межами судочинства у передбачених законом випадках і виконавчому провадженні;
- державне регулювання;
- організаційно-управлінське й науково-методичне забезпечення;
- фінансове забезпечення;
- інформаційне забезпечення;
- міжнародна співпраця;
- навчання, атестація та підвищення кваліфікації (післядипломна освіта для осіб з вищою освітою);

58 Щербаковский М. Г. Указ. соч. С. 26. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/UP/SHERBAKOVSKIY_2005.pdf (дата звернення: 25.11.2022).

59 Пиріг І. В. Зазнач. твір. С. 27.

60 Репешко П. І. Зазнач. твір. С. 51. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/krise_2013_58%281%29__8 (дата звернення: 25.11.2022).

61 Головченко Л. М. Зазнач. твір. С. 7. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/krise_2013_58%281%29__3 (дата звернення: 25.11.2022).

- підготовка здобувачів вищої освіти на третьому (освітньо-науковому) і науковому рівнях вищої освіти з метою здобуття ступеня вищої освіти доктора філософії та доктора наук відповідно.

У преамбулі профільного Закону чітко визначено, що діяльність у галузі судової експертизи спрямована безпосередньо на забезпечення правосуддя в Україні.

Варто зауважити, що перелік нормативно-правових актів, у назвах, преамбулах і текстах яких розміщено слово «забезпечення», доволі довгий, що свідчить про активне застосування органами державної влади цього терміна у правотворчій діяльності. Однак відсутність у таких актах дефініції цього ключового, фундаментального елемента суттєво ускладнює його правильне сприйняття й розуміння.

Зважаючи на динаміку позитивних перетворень у галузі СЕД, учасники круглого столу «Проблеми реформування базового законодавства України з питань експертного забезпечення правосуддя» (організованого в лютому 2020 р. на базі Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса (нині — *Національний науковий центр «Інститут судових ек-*

пертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса) Міністерства юстиції України за участю науковців закладів вищої освіти, академічної науки, учених і практиків судово-експертних установ України, представників громадських організацій судових експертів) розглянули пропозиції щодо імплементації норм чинних процесуальних кодексів до актів, які забезпечують здійснення СЕД, однозначного термінологічного визначення поняттєвого апарату в профільному Законі й надали слушні пропозиції щодо формування концепції проекту закону України про експертне забезпечення правосуддя в Україні⁶².

2021 року на розгляд Верховної Ради України (далі — *ВР України*) подано 4 законопроекти із регулювання СЕД, у трьох із яких поняття «експертне забезпечення правосуддя» тотожне за змістом судово-експертній діяльності. Так, у проектах законів від 05.11.2021 р. № 6284⁶³ (далі — *законопроект № 6284*), від 19.11.2021 р. № 6284-1⁶⁴, від 22.11.2021 р. № 6284-2⁶⁵ і від 23.11.2021 р. № 6284-3⁶⁶ (далі — *законопроект № 6284-1*, *законопроект № 6284-2* і *законопроект № 6284-3* відповідно) зазначено, що державне регулювання СЕД полягає в забезпеченні нормативно-правових, організаційно-управлінських, науково-методичних та

62 Проблеми реформування базового законодавства України з питань експертного забезпечення правосуддя : мат-ли кругл. столу (Харків, 06—07.02.2020). Харків, 2020. 136 с. URL: https://www.hniise.gov.ua/user_files/File/other/13%20%D0%BF%D0%BE%D1%81%D0%BB%D0%B5%D0%B4%D0%BD%D1%8F%D1%8F%20%D0%BD%D0%B0%20%D0%BF%D0%B5%D1%87%D0%B0%D1%82%D1%8C.pdf (дата звернення: 25.11.2022).

63 Проект закону про судово-експертну діяльність від 05.11.2021 р. № 6284. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=73154 (дата звернення: 25.11.2022).

64 Проект закону про судово-експертну діяльність від 19.11.2021 р. № 6284-1. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=73246 (дата звернення: 25.11.2022).

65 Проект закону про судово-експертну діяльність та самоврядування судових експертів від 22.11.2021 р. № 6284-2. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=73258 (дата звернення: 25.11.2022).

66 Проект закону про внесення змін до Закону України «Про судову експертизу» від 23.11.2021 р. № 6284-3. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=73261 (дата звернення: 25.11.2022).

інформаційних засад у галузі судової експертизи з метою створення умов для ефективного експертного забезпечення правосуддя. Також це поняття використано у законопроекті № 6284-1 (ст. 3 «Зміст судово-експертної діяльності»: «1. Судово-експертна діяльність включає: <...> 7) підготовка наукових кадрів вищої кваліфікації з метою експертного забезпечення правосуддя», ст. 23 «Суб'єкти судової експертизи та судово-експертної діяльності»: «2. До суб'єктів судово-експертної діяльності належать: <...> відповідні підрозділи (уповноважені особи) з експертного забезпечення правосуддя державних органів, до сфери управління яких належать ці установи», ст. 57 «Особливості соціального захисту судового експерта»: «1. Підставами застосування <...> соціального захисту судового експерта є <...> складний науковий характер, інтенсивність інтелектуальної праці, її нерегульована тривалість за умов виконання невідкладних і особливо важливих завдань з експертного забезпечення правосуддя») ⁶⁷ і в законопроекті № 6284-2 (ст. 1 «Визначення основних термінів»: «19) судово-експертна діяльність — діяльність держави, юридичних і фізичних осіб з метою забезпечення правосуддя України незалежною, кваліфікованою і об'єктивною експертизою, орієнтованою на максимальне використання досягнень науки, техніки, мистецтва та ремесла») ⁶⁸.

У пояснювальній записці до законопроекту № 6284 його мету визначено як «удосконалення нормативно-правової основи сучасної системи експертного забез-

печення правосуддя з метою забезпечення правосуддя незалежною, кваліфікованою та об'єктивною експертизою, яка б відповідала вимогам міжнародних стандартів та викликам сучасності. <...> Реалізація акта сприятиме удосконаленню нормативно-правової основи сучасної системи експертного забезпечення правосуддя та забезпеченню правосуддя незалежною, кваліфікованою та об'єктивною експертизою» ⁶⁹. Метою розроблення законопроекту № 6284-2 в пояснювальній записці зазначено оптимізацію структури суб'єктів СЕД, «створення нової, сучасної моделі — єдиної державної установи експертного забезпечення правосуддя та удосконалення нормативно-правової основи» ⁷⁰. У цьому законопроекті запропоновано вдосконалити регулювання СЕД на законодавчому рівні з метою створення умов для належного й ефективного експертного забезпечення правосуддя, зокрема, пов'язаних із проведенням судової реформи.

Окрім законодавчої сфери, поняття «експертне забезпечення правосуддя» також зустрічається в багатьох наукових публікаціях, присвячених проблемним питанням судової експертизи та криміналістики. Варто зауважити, що контроль за діяльністю науково-дослідних установ судових експертиз, які належать до Мініюсту України, і судових експертів, які не є працівниками державних спеціалізованих установ, а також організація науково-методичного забезпечення СЕД і забезпечення організації роботи Центральної експертно-кваліфікаційної

67 Проект закону ... № 6284-1. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=73246 (дата звернення: 25.11.2022).

68 Проект закону ... № 6284-2. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=73258 (дата звернення: 25.11.2022).

69 Проект закону ... № 6284. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=73154 (дата звернення: 25.11.2022).

70 Проект закону ... № 6284-2. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=73258 (дата звернення: 25.11.2022).

комісії при Мініюсті України покладені на Департамент експертного забезпечення правосуддя названого міністерства.

Незважаючи на широкий спектр застосування досліджуваного вище поняття, донині науково не обґрунтовано його визначення та правову характеристику. Тому розкриття змісту словосполучення «експертне забезпечення правосуддя» сприятиме більш чіткому формулюванню понятійно-категоріального апарату адміністративно-правової науки загалом і конкретному застосуванню цього поняття зокрема.

Як відомо, теорія держави та права є базовою наукою щодо інших юридичних наук, адже саме до її компетенції належить розроблення загально-правового понятійного апарату. Утім, поняття «забезпечення» як окрема правова категорія у цій галузі знань не є об'єктом наукового дослідження.

В «Академічному тлумачному словнику...» слово «забезпечення» визначено як дія зі значенням «забезпечувати», «забезпечити», а саме: «1. *Постачаючи щось у достатній кількості, задовольняти кого-, що-небудь у якихось потребах. // Надавати кому-небудь достатні матеріальні засоби до існування. 2. Створювати надійні умови для здійснення чого-небудь; гарантувати щось. 3. Захищати, охороняти кого-, що-небудь від небезпеки*»⁷¹. На нашу думку, в аспекті функційної спрямованості судово-експертної діяльності щодо правосуддя більш прийнятним є перше визначення, у якому провідним є слово «задовольняти»: «1. *Виконувати чий-небудь вимоги, бажання, претензії*

*і т. ін. // Забезпечувати, вдовольняти кого-небудь, даючи щось бажане, потрібне в достатній кількості, до повного задоволення. // Угамовувати, заспокоювати якісь почуття, прагнення і т. ін. 2. Викликати у кого-небудь почуття задоволення чимось. 3. Бути, виявлятися відповідним до чий-небудь вимог, сподівань»*⁷². Тобто забезпечення безпосередньо залежить від виконання й задоволення певних вимог.

Для формування в межах юридичної науки поняття «забезпечення» із наданням йому експертної спрямованості, передусім необхідно з'ясувати мету такої дії, яку ми вбачаємо в унормуванні за допомогою певних юридичних заходів суспільних відносин, що виникають у процесі призначення й організації проведення судових експертиз.

За «Великою українською юридичною енциклопедією» судова експертиза — це дослідження судовим експертом на основі спеціальних знань матеріальних (матеріалізованих) об'єктів (речових доказів) за різного роду матеріалів і документів, які містять доказову інформацію, із метою встановлення фактичних даних, що мають значення для правильного вирішення справи (провадження)⁷³.

На законодавчому рівні термін «судова експертиза» закріплено 1994 р. із прийняттям профільного Закону (ст. 1). До 05.10.2004 р. поняття судової експертизи визначали як «дослідження експертом на основі спеціальних знань матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини справи, що перебуває у провадженні органів

71 Академічний тлумачний словник Т. 3. 1972. С. 18. URL: <http://sum.in.ua/s/zabezpechuvaty> (дата звернення: 25.11.2022).

72 Там само. С. 113. URL: <http://sum.in.ua/s/zadovoljnjaty> (дата звернення: 25.11.2022).

73 Велика українська юридична енциклопедія Т. 20 С. 256—257.

дизнання, попереднього слідства чи суду»⁷⁴. Однак, законодавець замінив 2004 р. слова «попереднього слідства чи суду» словами «досудового та судового слідства»⁷⁵, а 2012 р. (із прийняттям нового КПК України) слова «органів дизнання, досудового та судового слідства» — словами «органів досудового розслідування чи суду»⁷⁶.

Змінами 2017 р. ст. 1 профільного Закону викладено в такій редакції: «Судова експертиза — це дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду»⁷⁷. На нашу думку, ця редакція має певні вади, оскільки втрачено безпосереднього суб'єкта дослідження — судового експерта. Зважаючи на чинне визначення судової експертизи, її виконання дозволено будь-якій особі, яка має спеціальні знання (є спеціалістом або іншим фахівцем), водночас не відповідає вимогам, що їх висувають саме до судового експерта (ст. 10—11 Закону).

Судовим експертом є особа, яка має спеціальні знання та кваліфікацію з певної експертної спеціальності й регламентоване процесуальним законодавством України право на проведення судової експертизи. Кваліфікацію

судового експерта зумовлено обсягом його теоретичних знань і практичних навичок та вмінь, необхідних для проведення експертизи за відповідною спеціальністю, а також визначено шляхом атестації в порядку, передбаченому ст. 16 Закону. У своїй професійній діяльності, надаючи висновок, експерт поєднує статуси фахівця з відповідної галузі знань і процесуальної особи. Так, згідно із КПК України експертом у кримінальному провадженні є особа, яка має право відповідно до Закону на проведення експертизи і якій доручено провести дослідження об'єктів, явищ і процесів, що містять відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення, і дати висновок з питань, які виникають під час кримінального провадження та стосуються сфери її знань⁷⁸. Чинними кодексами обумовлено, що експертом може бути особа, яка має спеціальні знання, необхідні для з'ясування відповідних обставин справи, тобто судовим експертом є залучена слідчим (судом, слідчим суддею, стороною захисту тощо) до проведення експертизи обізнана особа, яка має наукові, технічні або інші спеціальні знання та необхідну кваліфікацію для надання висновку з досліджуваних питань, який визначено

74 Про судову експертизу ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 25.11.2022).

75 Про внесення змін до Закону України «Про судову експертизу»: Закон України від 09.09.2004 р. № 1992-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1992-15/ed20041005#Text> (дата звернення: 25.11.2022).

76 Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України: Закон України від 13.04.2012 р. № 4652-VI (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4652-17/ed20121119#Text> (дата звернення: 25.11.2022).

77 Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів: Закон України від 03.10.2017 р. № 2147-VIII (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2147%D0%B0-19/ed20171215#Text> (дата звернення: 25.11.2022).

78 Кримінальний процесуальний кодекс ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 25.11.2022).

одним із джерел доказів у судочинстві (див. ст. 84 КПК України⁷⁹; ст. 76 Цивільного процесуального кодексу України⁸⁰, далі — ЦПК України; ст. 73 Господарського процесуального кодексу України⁸¹, далі — ГПК України; ст. 72 Кодексу про адміністративне судочинство України⁸², далі — КАСУ; ст. 251 Кодексу України про адміністративні правопорушення⁸³).

Відповідно до ч. 1 ст. 101 КПК України «висновок експерта — це докладний опис проведених експертом досліджень та зроблені за їх результатами висновки, обґрунтовані відповіді на питання, поставлені особою, яка залучила експерта, або слідчим суддею чи судом, що доручив проведення експертизи»⁸⁴. Оскільки процесуальними джерелами доказів у ст. 84 КПК України названо «показання, речові докази, документи, висновки експертів»⁸⁵, то можемо дійти висновку, що за допомогою судової експертизи, як і під час аналізу інших доказів, встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставини, що мають суттєве значення для правильного вирішення кримінального провадження. Як свідчить судова практика, найчастіше висновок експер-

та є вирішальним під час розслідування й розкриття злочинів.

Незважаючи на те, що висновок експерта є самостійним джерелом доказів, усі зібрані докази розглядають у комплексі з метою завершення досудового розслідування та розгляду судом кримінального провадження по суті. Тому експертний висновок, як і будь-яке інше джерело доказів, слід піддавати ретельному дослідженню, усебічній перевірці та критичному оцінюванню разом з іншими зібраними згідно зі ст. 93 КПК України доказами за кримінальними провадженнями.

Предметом висновку експерта у цивільному, господарському й адміністративному судочинстві може бути дослідження обставин, які належать до предмета доказування та встановлення яких потребує наявних у експерта спеціальних знань (ст. 102 ЦПК України⁸⁶, ст. 98 ГПК України⁸⁷ та ст. 101 КАСУ⁸⁸).

Судово-експертна діяльність спрямована на успішне вирішення завдань, що виникають у слідчо-судовій практиці, а саме — на перетворення потенційної доказової інформації, яку містять надані на дослідження матеріали, на актуальну до-

79 Кримінальний процесуальний кодекс ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 25.11.2022).

80 Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 25.11.2022).

81 Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.1991 р. № 1798-XII (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> (дата звернення: 25.11.2022).

82 Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 р. № 2747-IV (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення: 25.11.2022).

83 Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. № 8037-X (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80732-10#Text> (дата звернення: 25.11.2022).

84 Кримінальний процесуальний кодекс ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 25.11.2022).

85 Там само.

86 Цивільний процесуальний кодекс ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 25.11.2022).

87 Господарський процесуальний кодекс ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> (дата звернення: 25.11.2022).

88 Кодекс адміністративного судочинства ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення: 25.11.2022).

казову інформацію, яку можна використати для правильного вирішення справи (провадження). Зазначене свідчить про надзвичайну важливість і поширеність (у практиці розслідування злочинів та судового розгляду справ) призначення судових експертиз, які дають змогу послуговуватись усім арсеналом наукових досліджень і засобів. Варто зауважити, що останніми роками спостерігається позитивна динаміка призначення та проведення судових експертиз, що обумовлено підвищеними вимогами до поліпшення якості судочинства, посилення гарантій і свобод громадян, а також розвитком демократичних засад державного та суспільного життя.

В Україні СЕД здійснюють на принципах законності, незалежності, об'єктивності й повноти дослідження⁸⁹: законодавство зобов'язує судового експерта надати об'єктивний висновок, що експерт і реалізує в істинності проведеного дослідження та встановленні відповідних фактів, які характеризують кримінальні злочини, а також цивільні, господарські або адміністративні правопорушення з різних боків. Оскільки прагнення слідчого або суду спрямовано на з'ясування об'єктивної істини за кожною справою, то висновок експерта щодо встановлених фактів відіграє важливу роль у здійсненні правосуддя. Крім того, висновок експерта дає змогу виявити нові факти й визначити зв'язок між фактами, сприяє перевірці слідчих (судових) версій, а також допомагає оцінити достовірність інших доказів.

Висновки

Отже, СЕД надає суттєву допомогу правосуддю в реалізації найважливішого

конституційного положення, а саме: особу вважають невинуватою у скоєнні злочину і її не можна піддати кримінальному покаранню, доки її вину не доведено в законному порядку й не встановлено обвинувальним вироком суду (ст. 62 Конституції України)⁹⁰.

Під експертним забезпеченням правосуддя слід розуміти функційно спрямовану діяльність суб'єктів СЕД із забезпечення судочинства України незалежною, кваліфікованою й об'єктивною експертизою, орієнтованою на максимальне використання досягнень науки і техніки.

Importance of Forensic Expert Activity for Justice Administration In Ukraine

Vadym Khosha

This article is devoted to importance of forensic expert activity for the protection of the rights and freedoms of a person and citizen, as well as creation of appropriate conditions for the adoption of a legal, justified and fair decision by the court. This research purpose is to provide the "justice" concept with a modern meaningful characteristic as a special type of State activity and an object of forensic science support. For achieving this goal, theoretical foundations of functional distribution of State power were analyzed. Management, specifics and judicial power peculiarities, whose leading task is justice administration were separately studied. Ukrainian legislation on justice implementation is summarized and the subjects related to this type of State activity are identified. Examining magistrate status was traced and his competence was clarified. Available substantive and formal characteristics of "justice" legal category are outlined in order to form a circle of subjects which expert support is directed to. Possibilities of forensic science as the most qualified form of using specific expertise in

89 Про судову експертизу ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 25.11.2022).

90 Конституція України ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 25.11.2022).

legal proceedings are considered. Procedural provisions regulating the legal status forensic expert and his conclusion as one of the types of evidence are separately highlighted. The most common approaches to defining the concept of "forensic science activity" are analyzed, features and content of this type of State activity are revealed. The concept definition of "forensic science support to justice" is proposed, modern understanding of forensic science activity is formulated, and an up-to-date list of its directions is given.

Keywords: State power, distribution of power, judiciary, legal proceedings, forensic science support to justice, forensic science, forensic expert, forensic expert activity, forensic expert conclusion.

Фінансування

Це дослідження не отримало жодного спеціального гранту від фінансових установ у державному, комерційному чи некомерційному секторах.

Відмова від відповідальності

Засновники не грали жодної ролі у розробленні дослідження, добиранні й аналізованні даних, рішення про публікацію чи підготовку рукопису.

Учасники

Автор зробив свій внесок винятково в інтелектуальну дискусію, що є основою цього документа, дослідження судової практики, написання та редагування, і бере на себе відповідальність за її зміст і тлумачення.

Декларація щодо конфлікту інтересів

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів, що стосується цієї теми; хоча він є членом консультативної колегії збірника, він не брав участі в ухваленні рішення щодо оприлюднення, і цю статтю піддано повному процесу експертної перевірки та редагування.

References

Akademichnyi tлумachnyi slovnyk ukraïnskoi movy [Academic explanatory dictionary of the Ukrainian language] (1976) : v 11 t. ; za

red. I. K. Bilodida. Kyiv, 1970—1980. T. 6, 7. URL: <http://sum.in.ua/s/pravosuddja> [in Ukrainian].

Averianov, V. (2009). Orhanizatsiia vykonavchoi vlady: neobkhdnist usunennia vnutrishnikh superechnosteï [Executive power management: the need to eliminate internal contradictions]. *Pravo Ukrainy*. № 5 [in Ukrainian].

Babenko, K. A. (2008). *Konstytutsiini zasady rozvytku i rehuliuвання polityko-pravovykh vidnosyn v Ukraini* [Constitutional principles of development and regulation of political and legal relations in Ukraine]: monohrafiia. Kyiv [in Ukrainian].

Bryntsev, V. D. (1998). *Sudebnaia vlast /pravosudie/: Puti reformirovaniia v Ukraine* [Judiciary /justice/: Ways of reform in Ukraine]. Kharkov [in Russian].

Etymolohichnyi slovnyk ukraïnskoi movy [Etymological dictionary of the Ukrainian language] (2003) : v 7 t. T. 4 : N—P / red. kol.: O. S. Melnychuk (holov. red.) ta in. ; ukklad.: R. V. Boldyriev ta in. Kyiv. URL: http://history.org.ua/LiberUA/EtSIUkrM_2003/EtSIUkrM_2003.pdf [in Ukrainian].

Holovchenko, L. M. (2013). Pro neobkhdnist vdoskonalennia zakonodavstva pro sudovoe-kspertnu diialnist v Ukraini [On the need to improve legislation on forensic expert activity in Ukraine]. *Kriminalistika i sudebnaia ehkspertiza*. Vyp. 58. Ch. 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/krise_2013_58%281%29__3 [in Ukrainian].

Hrytsenko, I. S., Pohoretskyi, M. A. (2012). Sudova vlada v Ukraini: do vyznachennia poniattia [Judiciary in Ukraine: on the concept definition]. *Pravo i suspilstvo*. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2012_2_8 [in Ukrainian].

Karavanskyi, S. (2000). *Praktychnyi slovnyk synonimiv ukraïnskoi movy* [Practical dictionary of Ukrainian language]. 2-he vyd., dop. y oprats. Kyiv. URL: http://kropivnitsky.maup.com.ua/assets/files/praktichnij_slovník_sinonimiv_ukrajinskoji_movi.pdf [in Ukrainian].

Miroshnychenko, S. S. (2012). *Zlochyny proty pravosuddia: teoretychni i prykladni problemy zapobihannia ta protydivi* [Crimes against

- justice: theoretical and applied issues of prevention and counteraction]: dys. ... d-ra yuryd. nauk. Kyiv [in Ukrainian].
- Montesquieu (2013). *De l'Esprit des lois*. Paris : GF Flammarion. Livre XI. Chap. 6. URL: <https://www.les-philosophes.fr/montesquieu/esprit-des-lois/philosophie/Page-6.html>.
- Murashyn, H. O. (1997). Do pytan'nia reformuvannya sudovoi vlady [On the issue of judiciary reforming]. *Pravova derzhava*. Vyp. 7 [in Ukrainian].
- Problemy reformuvannya bazovoho zakonodavstva Ukrainy z pytan' ekspertnoho zabezpechennia pravosudiva* [Problems of reforming the basic legislation of Ukraine on expert support of justice] (2020) : mat-ly kruhl. stolu (Kharkiv, 06—07.02.2020). Kharkiv. URL: https://www.hniise.gov.ua/user_files/File/other/13%20%D0%BF%D0%BE%D1%81%D0%BB%D0%B5%D0%B4%D0%BD%D1%8F%D1%8F%20%D0%BD%D0%B0%20%D0%BF%D0%B5%D1%87%D0%B0%D1%82%D1%8C.pdf [in Ukrainian].
- Pyrih, I. V. (2011). *Teoretychni osnovy ekspertnoi diialnosti orhaniv vnutrishnikh sprav* [Theoretical foundations of expert activity of internal affairs bodies]: monohrafiia. Dnipropetrovsk [in Ukrainian].
- Rabinovych, P. M. (1999). Derzhavna vlada [State power]// *Yurydychna entsyklopediia* : v 6 t. / redkol.: Shemshuchenko Yu. S. (vidp. red.) ta in. Kyiv, 1998—2004. T. 2 : D—I. URL: http://leksika.com.ua/10701026/legal/derzhavna_vlada [in Ukrainian].
- Repehko, P. I. (2013). Shchodo sutnosti sudovo-ekspertnoi diialnosti yak obiekta derzhavnoho rehuliuвання [Regarding essence of forensic expert activity as an object of State regulation]. *Kriminalistika i sudebnaia ehkspertiza*. Vyp. 58. Ch. 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/krise_2013_58%281%29_8 [in Ukrainian].
- Sehai, M. (2003). Sudova ekspertolohiia — nauka pro sudovo-ekspertnu diialnist [Forensic expertology is the science of forensic expert activity]. *Visnyk Akademii pravovykh nauk*. № 2—3 (33—34) [in Ukrainian].
- Selivanov, A. O. (2009). *Konstytutsiia. Hromadianyn. Sud. Profesiini ta suspilni pohliady* [Constitution. Citizen. Court. Professional and public views]. Kyiv [in Ukrainian].
- Serdiuk, V. V. (2006). Sudova vlada ta yii mistse v teorii podilu vlady [Judiciary and its place in the theory of power separation]. *Visnyk Akademii advokatury Ukrainy*. № 5. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vaau_2006_5_6 [in Ukrainian].
- Shcherbakovskii, M. G. (2005). *Sudebnye ehkspertizy: naznachenie, proizvodstvo, ispolzovanie* [Forensic examinations: appointment, production, use]: ucheb.-prakt. posob. Kharkov. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/UP/SHERBAKOVSKIY_2005.pdf [in Russian].
- Shemshuchenko, Yu. S. (2004). *Yustytisiia [Justice] / Yurydychna entsyklopediia* : u 6 t. / redkol.: Shemshuchenko Yu. S. (vidp. red.) ta in. Kyiv, 1998—2004. T. 6 : T—Ia. URL: <https://leksika.com.ua/19200421/legal/yustitsiya> [in Ukrainian].
- Shevchuk, M. (2014). Funktsii sudu v suchasnomu kryminalnomu provadzhenni Ukrainy [Functions of court in modern criminal proceedings in Ukraine]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Ser.: Yurydychna*. Vyp. 59. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlnu_yu_2014_59_53 [in Ukrainian].
- Teoriia derzhavy i prava* [Theory of State and Law] (2012) : navch. posib. dlia stud. yuryd. spets. zaoch. formy navch. / avt.-uporiad.: V. V. Halunko, O. H. Murashyn, D. H. Sevriukov. Kyiv [in Ukrainian].
- Tymchenko, S. M. (2004). *Sudovi ta pravoohoronni orhany Ukrainy* [Judiciary and Law Enforcement Bodies of Ukraine]: navch. posib. Kyiv [in Ukrainian].
- Vakulyk, O. O. (2018). Osoblyvosti rodovoho obiekta zlochyniv proty pravosudiva [Generic object specifics of crimes against

- justice]. *Naukovyi visnyk publichnoho ta pryvatnoho prava*. Вип. 6. Т. 2 [in Ukrainian].
- Velyka ukrainska yurydychna entsyklopediia* [Great Ukrainian legal encyclopedia] (2018) : u 20 t. Kharkiv, 2016–2020. Т. 20 : Kryminalistyka, sudova ekspertyza, yurydychna psykholohiia / redkol.: V. Yu. Shepitko (holova) ta in. [in Ukrainian].
- Velyka ukrainska yurydychna entsyklopediia* [Great Ukrainian legal encyclopedia] (2020) : u 20 t. Kharkiv, 2016–2020. Т. 19 : Kryminalnyi protses, sudoustrii, prokuratura ta advokatura / redkol.: V. T. Nor (holova) ta in. [in Ukrainian].
- Vorontsov, A. V. (2014). Rodovyi ob'ekt zlochyniv proty pravosuddia: shliakhy udoskonalennia [Generic object of crimes against justice: ways of improvement]. *Pivdennoukrainskyi pravovyi chasopys*. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pupch_2014_2_14 [in Ukrainian].
- Zippelius, R. (2017). *Allgemeine Staatslehre: Politikwissenschaft : ein Studienbuch*. 17. Auflage. München : C. H. BECK.

Хоша, В. (2023). Значення судово-експертної діяльності для здійснення правосуддя в Україні. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 2 (31). С. 41–62. DOI: [10.32353/khrife.2.2023.04](https://doi.org/10.32353/khrife.2.2023.04).